

Finnugor, főleg cseremiszi és finn vonatkozású

tudománytörténeti adalékok V.[◊]

Adatok Kodály Zoltán és Illyés Gyula munkásságához is

Ez a cikk a „Finnugor vonatkozású tudománytörténeti adalékok” címmel korábban megjelent négy hasonló közleményemhez csatlakozik, vesd össze: *Folia Uralica Debreceniensia* (FUD) 1(1989): 77–81; FUD 2(1991): 145–52; FUD 8(2001): 419–25; *Permistica et Uralica* (Csúcs-Eml., Piliscsaba, 2003). 176–81.¹ A jórészt cseremiszi, valamint finn vonatkozások miatt helyénvalónak találtam, ha erre most a címben is utalok.

1. Bereczki Gábor (1994: 54) „A Névától az Urálig” című könyvében említi, hogy amikor 1958 júniusában Vikár Lászlóval, Kodály Zoltán aspiránsával együtt a cseremiszekhez utaztak népzenei-nyelvi gyűjtőútra, Joskar-Olában egy Zaharov nevű szakemberrel is beszéltek.

„Este 6-kor a helyi muzsikosokkal találkoztunk. Az öreg Zaharov, a helyi zenei élet motorja orosz volt, de egész élete és munkássága a cseremiszi földhöz kapcsolódott. Jól ismerte a cseremiszi népzenei, Palantaj, Espaj műveit, sőt a szerzőikről is voltak személyes emlékei. Espaj volt az, aki 1946-ban könnyes szemmel köszöntötte meg Kodálynak a hangversenyt, mondván, hogy a magyarok a cseremiszek dalait énekelték. Kodály el-elmésélte az esetet, de a névre nem emlékezett.”

Kodálynak ezt a megjegyzését magam is olvastam az *Utam a zenéhez* című interjúkötetében (Kodály 1969: 44–5), amely őt beszélgetését tartalmazza Lutz Besch-sel (s eredetileg németül jelent meg 1966-ban):

„Egyike legősibb dallamainknak a Felszállott a páva vármegye házára ... Ezt a dalt variációs művé dolgoztam fel, és amikor egyszer Moszkvában vezényeltem, elém lépett egy öreg mari férfi (más néven cseremiszi) és azt mondta: »Hiszen ez a dal a miénk.« Számomra ez azt bizonyítja, hogy ez a dal legalább 1500 éves. Tudniillik ennyi idő telt el azóta, hogy a magyarok külön váltak azoktól a népektől, amelyeknek utódai a mai mari lakosok is, akik az Ural alatt élnek.”²

◊ Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár 75.

1 Azt a megemlített, hivatkozott szakirodalmat, amelyet ebben az elsősorban tudomány- és művelődéstörténeti cikkben közvetve használtam fel, az írásom végén álló bibliográfiai jegyzékbe általában nem vettem be. A téma szempontjából fontosabbaknak azonban a főszövegben vagy lábjegyzetben megadom a pontosabb bibliográfiai adatait.

2 Ez a megállapítás az újabb kutatások szerint így nem pontos. Igaz, a könyvbeli interjúsorozat műfaja itt talán nem is kíván olyan nagyfokú pontosságot. A magyarok és a cseremiszek elődei (is) még mint a kikövetkeztetett ugor, illetve finn-permi alapnyelv beszélői eléggé általánosan elfogadott nyelvészeti vélemény szerint vagy 3500 éve válhattak el egymástól. Megjegyzendő azonban, hogy pályája során Kodály – a török és más környező népzenei anyag megismerésének hatására is – már korábban differenciáltabban vizsgálta, ítélte meg a magyar és a cseremiszi népzene hasonlóságának a kérdését (pentaton kvintváltó dallamok), s más, nemcsak finnugor keleti népek zenéjével szintén összefüggésbe

Most Eősze László (1977: 211–2) alapján szeretnék hozzájárulni az eset időbeli pontosításához. A Kodály életét kronologikusan bemutató „Kodály Zoltán életének krónikája” című könyvében ezt olvashatjuk: „1947. május 16-án Moszkvába repülnek ... Különös figyelemmel hallgatja régi ismerőseivel, Viktor Beljajevvel és Jakov Espajjal, a mari és csuvas népzenei felvételeket. – A műveiből rendezett hangversenyen a *Concerto*, a *Háry szvit*, a *Galántai táncok* és a *Páva* változatokat vezényli. Ez utóbbit követően egy cseremisiz hallgatója boldogan közli vele: »Ezt a dalt mi is így énekeltük!«. Lázár Katalin (i. m., lásd 2. lábjegyzet) pedig ezt írja Espajról: „J. A. Espaj három orosz nyelvű kiadványban adott közre cseremisiz dalokat, valamint a népi hangszerekről szóló ismertetéseket. A kottákat ő maga másolta le és juttatta el Kodályhoz. Évekkel később, az ötvenes évek végén V. Beljajev adott ki a hagyatékából addig még nem közölt dallamvariánsokat.” A hivatkozott munkáknak a „Felhasznált irodalom”-ban megadott bibliográfiai adatai pedig a következők: „Espaj, J. A.

---

hozta ezt. „A magyar népzene” c. művében (Bp., 1937) a cseremiszek mellett egy-egy votják és nogáj tatár példa is van, e munka harmadik kiadásában (Bp. 1952; a példatárt szerk. Vargyas Lajos) pedig már azt is megjegyzi, hogy a magyar és a cseremisiz népzene említett hasonlósága mindkét népnél ó-bolgár (bolgár-török) hatás, aminek a magyar művelődésre az V–VI. században gyakorlati igen jelentős befolyását a nagyszámú jövevényszó is mutatja. Kodály e tárgyban elsősorban a cseremisiz, valamint a csuvas népzeneének a helyszínen való tanulmányozását szintén fontosnak tartotta. Ennek a kutatására is küldte ki a Szovjetunióba aspiránsát, Vikár Lászlót, s azért, hogy a szövegeket a helyszínen feljegyző nyelvészrel együtt végezzen gyűjtést. Így Vikár és Bereczki Gábor 1958 és 1979 között kilencszer jártak egyenként négy-hathetes gyűjtőúton a Volga, Káma és a Bjelaja folyók által határolt területen” (minderre I. Vargyas 1958: 216–9; Lázár Katalin: A finnugor nyelvű népek zenéje [egyetemi oktatási segédanyag főleg magyar szakosok részére; 1, 16–20, 31]. <http://mnyfi.elte.hu/finnugor/klima/ural12/Fgrsagismsegedanyagok/zeneifejezet/fgrnepezenerf.rtf>). A magyar népzene ősi rétegére, az (egyes) finnugor népeknek – és az egy areában, a velük együtt élő és/vagy érintkező más népeknek – a zenéjére vonatkozó kutatásokra I. Lázár i. m (összefoglalóan, irodalommal) s még pl. Szabolcsi 1934; Vargyas 1958; Vikár 1975, ue.: mek.oszk.hu/02000/02074/html/15.html; Vikár 1993; Szomjas-Schiffert György: A finnugor zene vitája 1–2. Bp., 1976. Attól függetlenül azonban, hogy egyes kérdésekben Kodály véleménye részben módosult vagy még tovább fejlesztették, az ő (és Bartók) népzenei kutatómunkájának az úttörő volta és jelentősége az általam e cikkben tárgyalt területen is nyilvánvalóan vitathatatlan. Kodálynak a magyar népzeneről való, bizonyára utolsó rövid összefoglalása a ZeneiLex. (II. köt. Bp., 1965. 518–20) általa írt, korábbi munkáin is alapuló *magyar népzene* címszavában található. Egyébként megjegyzendő, hogy a magyar és cseremisiz népzene kapcsolatának a lehetőségét Bartók Béla már korábban, „A magyar népdal” című könyvében (Bp., 1924) felvetette, ha később nem is foglalkozott ezzel a kérdéssel olyan részletesen és folyamatosan, mint Kodály. E műve függelékében Yrjö Wichmann finn tudósnek jelenleg a budapesti Néprajzi Múzeumban lévő, 1906-ból, Jelaszi településről való gyűjtéséből közöl három hegyi cseremisiz népdalt, s az egész anyagot, a 11 fonográfhengerre felvett 24 népdalt is ő jegyezte le (Vargyas 1958: 216; Lázár i. m. [18]). A „Miért és hogyan gyűjtünk népzene” c. tanulmányában pedig például így ír: „Már jó 25 éve tudjuk, hogy a legrégebb magyar népi dallamok legfőbb sajátása egy bizonyos pentaton rendszer és egy bizonyos, ún. »ereszkedő« dallamszerkezet. Bár az akkor már ismert kínai zene pentaton rendszere nem egészen egyezett a miénkkel, dallamszerkezete meg éppenséggel elütő volt, mégis – már akkor – valamilyen ázsiai zenekultúra nyomait sejtettük a mi pentatóniánkban. És, íme a nemrég megismert volgamenti cseremisiz dallamok jórésze akkori sejtésünket igazolja: ugyanazt a pentaton rendszert, ugyanazt az ereszkedő dallamszerkezetet, sőt még a magyar dallamok változatait is találjuk bennük” (Bartók 1936/1966: 583; idézi Lázár i. m. [18]). 1955-ben, amikor Bereczki Gábor mariföldön mint aspiráns volt tanulmányúton, még találkozott Wichmann gyűjtésének az emlékével. Amikor barátjával, Miklaj Kadikovval az ő szülőfalujába igyekeztek, útközben Jelaszi községbe jutottak, „ahol Miklaj néhány évvel ezelőtt tanított egy esztendeig. Meglátogattuk öreg tanítónőjét, aki mikor megtudta, mivel foglalkozom, ezeket mondta: – Várjon csak, mikor én fiatal tanítónőként idekerültem, járt itt egy ilyen ember. Egy fiatal dámcoska volt vele, aki megtanulta a cseremisiz hímezést. Ott az utca túlsó oldalán laktak, de az a ház már nincs meg. Az úr nagyon pontos ember volt, percre meg volt szabva, hogy ki, mikor megy hozzá. Mondtam, hogy Yrjö Wichmann finn nyelvész volt az illető, aki pontosan ötven évvel ezelőtt járt itt Hermann Júliával, fiatal magyar feleségével, aki híres cikket írt a cseremisiz hímezésről” (Bereczki 1994: 37–8).

1930: Pesznyi naroda mari. Moszkva; 1933: Melodii gornih i lugovih mari. Moszkva; 1940: Nacionalnije muzikalnije insztrumenti marijcev. Joskar Ola; 1957: Marij kalük muro. Sajtó alá rendezte. V. M. Beljajev”. Moszkva (Lázár i. m. [32]).

Vikár László – akinek aspiránsként a Puskin Házban, a moszkvai Irodalomtudományi Intézet leningrádi filiáléjában csak fonográftekercseken volt módja tanulmányozni a (cseremisiz) népzeneét – 1958-ban először tulajdonképpen „szabályos” engedély nélkül utazott el Bereczkivel mariföldre, aki a cseremisiz nyelvet kutató aspiránsként, majd tanársegédként már néhány éve a Szovjetunióban tartózkodott. Visszatértük után ebből Vikárnak szovjet részről problémái támadtak. Ez is oka lehetett, hogy amikor 1966-ban fel akarták újítani közös népdalgyűjtésüket, hónapokig hiába vártak a szovjet engedélyre. Az út nemigen valósult volna meg, ha Kodály nem kér kihallgatást a szovjet kultúrattasétól. „Kodály nem tudott oroszul, de gyerekkorából jól beszélt szlovákul, s az oroszokkal mindig ezen a nyelven értette meg magát. Később megtudtam, hogy a beszélgetés, amely híven tükrözi Kodály nyers, minden sallangtól mentes stílusát, valahogy így zajlott le: Kodály: – Igaz-e, hogy a Szovjetunió és Magyarország baráti országok? Kultúrattasé: – Igen. Kodály: – Akkor Vikár és Bereczki miért nem utazhat oda? Kultúrattasé: – Odautazhatnak. Állítólag ennyi volt a beszélgetés, s talán már másnap megjött az engedélyünk.” (Bereczki 1994: 75; az idézetekben a bekezdéseket nem jelölöm). Az 1966. augusztus elején kezdődött tanulmányúton egy, Joskar-Olában szeptember 29-én kelt, Hajdú Péternek írt levélben Bereczki meg is emlékezik Kodályról: „Szeptember 6-án érkeztünk vissza Joskar-Olába Lacival. Ő kerek négyszáz dallamot gyűjtött. Ez nekem szövegben 3200 sor. Másfajta szöveggyűjtésre kevés idő maradt. Ezzel az úttal azonban tartoztam Lacinak, s még inkább Kodálynak. Nála nélkül nem jutottam volna ide. Azért nyelvészeti szempontból is származott haszon a hatalmas körútból. Saját fülemmel hallottam, hol hogyan beszélnek, és megjegyeztem, hova érdemes még visszatérni. Két hónap alatt rengeteget lehet még gyűjteni” (Bereczki: 1994: 91). Egyébként ismeretes, hogy Kodályt foglalkoztatták a nyelvészet, a magyar nyelv és rokonságának kérdései is, az 1950-es–60-as években a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottságának tagja, majd elnöke is volt (l. pl. Dobozi 2007; Szathmári 2007).

Bár nyilván lehetne még teljesebb összeállítást készíteni, arra gondoltam, az említettekhez csatlakozva elsősorban Eősze (1977) fentebb idézett, „Kodály Zoltán életének krónikája” című munkája alapján közlök egy összeállítást az ő munkásságának, életének a finnugor népekkel, azok zenéjével kapcsolatos eseményeiről, vonatkozásairól. (A Kodálytól vett idézeteket Eősze dőlt betűvel közli.) S ezekhez olykor főleg Bereczki útibeszámolójából-visszaemlékezéséből is fűzök adatokat. Előljáróban pedig még három dolgot jegyeznek meg. Először azt, hogy az összeállítás nem teljes, más munkák alapján még kiegészíthető. Másodsor: A cseremisiz és a magyar népzene viszonyának, a magyar népzene ősi rétegének, a finnugor népek zenéjének, a török hatásnak, az areális kapcsolatoknak a kérdései a kutatás előre haladtával újabb, még differenciáltabb kép megrajzolását teszik lehetővé, ez Kodály munkásságában is látszik (l. 2. lábjegyzet). Harmadsor: Eősze művén, annak hangvételén olykor némi nyomot hagyott a megírás ideje. (Alapvetően azonban ma is jó kalauz.) – A Zeneakadémia mellett Kodály az egyetlen a magyar és a német szakot is elvégezte (magyarból le is doktorált, l. A magyar népdal strófászerkezete; megjelent: Nyelvtudományi Közlemények 36/1906/: 95–136). Az Eötvös Collegiumban „tudományos felkészülésében Gombocz Zoltán (1877–1935) nyelvtörténésznek van irányító szerepe”. Kodály 1937-ben így emlékezik rá vissza: „*Alig pár évvel volt idősebb nálunk, de rendkívüli fölényét, bár sohasem érezte, mindnyájan szívesen elismertük. Magyar szakvezetőm volt, finnre, franciára, angolra tanított ... A nyelveket fonetikai*

alapon tanította, figyelmeztetett a hanglejtés sajátosságaira ... Ő mutatott először külföldi könyvet, amelyben a hanglejtést kótával próbálták rögzíteni ... Együtt állapítottuk meg, hogy nálunk semmi beszédkultúra, semmi oktatás nincs, sőt a hangzó beszéd alaptörvényei sincsenek tisztázva.” (Eősze 1977: 23; l. még 34–5). – Kodályt a Zeneakadémián (1902-ben) többek között Molnár Géza (1870–1933) is tanítja. Ő „könyvet ír »A magyar zene elmélete« címmel, s kézírata alapján következetesen halad óráról órára. Beszél a nemzetiségek és a finn-ugor népek zenéjéről is, mintegy ízelítőt adva Kodálynak az összehasonlító zenetudományból.” (Eősze 1977: 25–6). – Kodálynak 1934-ben „jelenik meg *Sajátságos dallamszerkezet a cseremiszi népzeneben* című dolgozata [in: Balassa-életrajz. Bp., Klny.: Magyar zenei dolgozatok. 11. Bp. 1935.], mely az összes hozzáférhető gyűjtemények közel négyszáz cseremiszi dallamának ismeretében megfogalmazza a kétrendszerűség elvét, kifejti a kvintváltó szerkezet lényegét, ismerteti főbb típusait. Figyelmeztet a Szovjetunióban élő kis népek s a magyar népzene régi rétegének rokonságára: *Valószínű, hogy minél jobban megismerjük a keleti rokon népek zenéjét, annál több kapcsolatot találunk benne a magunkéval. Ezért a magyar tudománynak is elsődendő érdeke, hogy a komoly tudományos igényeket is kielégítő anyaggyűjtés e népek lakóhelyén minél előbb meginduljon.*” (Eősze 1977: 149). – Mint Eősze (1977: 183) írja, Kodály 1941-ben állítja össze a *Bicinia Hungarica* negyedik füzetét. Magam Eősztől eltérően, nem ennek az előszavából, hanem a revideált kiadás egy nemrég megjelent kiadásának jórészt hasonló szövegű „Juliánusz nyomában” című utószavából (Kodály 1941/2002: 49–50) idézek, amelyet Kodály Budapesten 1942 őszi keltezésű. „Ha most odavaló [Magna Hungaria tájára – szögletes zárójelben az olyan megjegyzéseim állnak, amelyek az eredeti szövegben nem szerepelnek. – M. F.] dalokból egy csokorra valót az ifjúság elé teszünk (három [kalevalai tárgyú-szövegű] finn kivételével e füzet tartalma csupa cseremiszi népdal), ettől mit várunk? 1. Akármilyen jól megismeri valaki népzeneinket: csak a rokon népekre való kitekintés adja meg a képnek a távlatot, a mélységet. ... 2. Ami a rokonnépek dalaiból pontosan egyezik a miénkkel: ősi közösség, rögtön megértjük. ... 3. ... Nem azt mondom, hogy a nyugati zenét ne tanuljuk. Sőt azt is jobban kellene tanulnunk, mint eddig. De előbbvaló a magunkét megismerni, és nemcsak itt élő, mai alakjában, hanem gyökeréig: múltjában, és a rokon népeknél fennmaradt ősi, épebb változataiban. ... A szövegek is egy, nekünk első hallásra idegenszerű, de mégis rokon világot, észjárást tárnak fel. Nagy hiánya irodalmunknak, hogy a rokonnépek költészetét alig ismerteti. Ezért különös gondunk volt a szövegek hű visszaadására (erről csak néhány esetben kellett lemondanunk). E munkában Devecseri Gábor, Jankovich Ferenc, Raics István és Weöres Sándor buzgólkodtak, dr. Beke Ödön szövegszerinti fordítása nyomán.” – A *Bicinia Hungarica* cseremiszi népdalfeldolgozásaihoz Bereczki (1994: 20–1) is szolgáltat adatokat. 1954-ben leningrádi aspiránsként egyhónapos cseremiszi tanulmányútra ment. Joskar-Olában a cseremiszi tudományok kutatóintézetben is dolgozott.

„Ekkortájt még rendszeresen bejárt az intézetbe az öreg Valerian Mihajlovics Vasziljev ... 1883-ban született, s a század eleje óta ő volt a cseremiszi kultúra mindenese. Írt moralizáló meséket az 1906-tól megjelenő *Marla Kalendar*-ba (Cseremiszi Kalendárium). Jelentős szerepe volt a cseremiszi irodalmi nyelv normáinak kidolgozásában. Két könyvműves cseremiszi népdalkötete jelent meg, ezek egyike, ha jól tudom, a második jutott el egy magyar hadifogoly jóvoltából Kodályhoz. Ő kiválasztott egy csomó dallamot, a szövegeket Beke Ödönnel lefordította, s e nyersfordítások alapján készültek Weöres Sándor költői átültetései, majd Kodály *Biciniá*-jából váltak általánosan ismertté... Az első kötet 1919-ben jelent meg. Vasziljev elmesélte, hogy nem volt tüzelő, és a dermesztő téli hidegben kesztyűben tudta csak

írni a könyvet, amelynek a fedőlapját is ő rajzolta. Egy idilli cseremiszi falusi világot mutat be a kép... Vasziljev a kazányi, nem oroszok (*inorodci*) számára létesített papi szemináriumban tanult (innen zenei képzettsége), mint annyi más cseremiszi, aki magasabb műveltségre akart szert tenni.”

1958 nyarán, amikor Bereczki Vikár Lászlóval együtt járt a cseremiszeknél, Joskar-Olában Vasziljevet is meglátogatták.

„Lacinak szép névnap ajándék volt Vasziljev cseremiszi dedikációval ellátott első népdalgyűjteménye, amelyből én is kaptam egy példányt. Az öreg kiadatlan népdalgyűjtését is odaadta Lacinak lemásolni. Aztán megérdeklődte tőlünk, hogy van Beke Ödön. Búcsúzóul közös fényképfelvételt készítettünk. Mi ketten Lacival közrefogjuk az öreget. A kép később bekerült közös cseremiszi népdalkötetünkbe” (Bereczki 1994: 55–6).

Tudjuk, a cseremiszi népdalok tudományos kiadását (Cheremis Folksongs, Bp., 1971) később e szerzőpáros egy-egy kötetben kiadott hasonló csuvas, votják és tatár népdalkiadásai követték (a Tatar Folksongs-ban /Bp. 1999/ szerzőtárs még Szekeres-Farkas Márta), s gyűjtöttek mordvinoktól és baskiroktól is. Másutt Bereczki (1967: 492; ue. in: Domokos 1977: 235) egy 1966-os gyűjtés kapcsán megjegyzi, hogy a cseremiszi „katonadalok közül kettő terjedt el különösen nagy területen. Az egyik a hegyi cseremiszi, Kodály feldolgozásában nálunk is ismeretes *Folyik a víz, áll a part* kezdetű, amelynek a változatai Joskar-Ola vonalától nyugatra mindenütt ismeretesek, sőt ennél keletebbre is elvéve előfordulnak”, s ennek közli is egy eddig ismeretlen változatát – „1944. január 4. A Budapesti Általános Munkásdalogylet Vásárhelyi Zoltán vezényletével bemutatja a rádióban a Bicinia Hungarica negyedik füzetének tíz cseremiszi népdalfeldolgozását.” (Eősze 1977: 194). – 1958-as tanulmányútjuk utolsó joskar-olai napján, július 9-én a helyi rádió tizennyolc perces műsort készített Bereczkivel és Vikárral. Mint Bereczki (1994: 62) írja:

„Az elején én beszéltem néhány percig cseremisziül, utána cseremiszi és magyar népdalokat adtunk elő. A cseremiszi dalok Kodály *Biciniájából* valók voltak. A felvétel igen jól sikerült. Vikárnak szép tenor hangja van, melyet akkor még fiatalosan jól ki is eresztett, de a furulyakíséret [a Bereczkié] sem volt rossz. Még tíz évvel később is ismételték a dalokat az építők napja tiszteletére.”

Korábban pedig Vikár Lászlót megkérték, hogy írjon cikket a *Marij Kommunába*, az SZKP helyi lapjába. A cikket, amely a cseremiszi népdalok magyarországi népszerűségéről és ehhez hasonlókról szólt, Bereczki fordította oroszra (Bereczki 1994: 55). – 1944. november 23. A háborús idők, az ostrom és a nyilas uralom közvetlen fenyegetettsége közepette Kodály „hárfá vagy zongorakíséretes női kart ír *Vejnemöjnen muzsikál* címmel.” (Eősze 1977: 196). – 1947. november 28. Ekkoriban jelennek meg az *Ötfokú zene* füzetei. „(A második füzet száz kis indulót, a harmadik száz mari, a negyedik száznegyven csuvas dallamot tartalmaz.)” (Eősze 1977: 215). – 1953. február 25. Kodály megnyitja a Szovjet Zenepedagógiai és Zeneirodalmi Könyv- és Kottakiállítást. Egy részlet a megnyitójából: „Végül még egyet: hogy zenei múltunk homályára némi világosság kezd derengeni, azt is a szovjet zenetudománynak köszönhetjük. Értem ezen a rokon népek zenéjének felkutatását, melynek legújabb példája az itt látható új mari gyűjtemény.” (Eősze 1977: 240). – 1960. augusztus 1. „Ekkoriban készül, az Első Nemzetközi Finnugor Kongresszus alkalmából az *Öt hegyi mari népdal* ének-zongora feldolgozása, Képes Géza szövegével.” (Eősze 1977: 262–3). 1961-ben jelent meg (Zeneműkiadó; a német szöveg Ormay Imre fordítása; I. ZeneiLex. II. köt. Kodály al.). – Vikár és Bereczki 1958-as gyűjtőútja után „otthon Kodály nagy érdeklődéssel hallgatta végig az egész

anyagot, és igen meg volt vele elégedve. Nem sokkal később öt dalt fel is dolgozott belőle. Ezek az 1960-as I. Nemzetközi Finnugor Kongresszusra jelentek meg, s a díszelőadáson Török Erzsi el is énekelte őket cseremisziül” (Bereczki 1994: 63). – 1963. szeptember 21. „A tartui Vanemuine Színház észt nyelven adja elő a *Háryt*.” (Eősze 1977: 273). – 1963. Kodály „a helsinki Kalevala Társaság tiszteletbeli tagja” (Kodály 1969: 111). – „1965. november 15. – A Finn Zeneművészeti Társaság tiszteletbeli tagjává választja Kodályt.” (Eősze 1977: 279). – 1967. február 17. Kekkonen finn köztársasági elnök a Fehér Rózsa I. fokozata parancsnoki érdemrendjét adományozta Kodálynak. A kitüntetést Erdem Olavi Raustila, Finnország budapesti nagykövete ünnepség keretében nyújtja át a mesternek”, ami közzé tett fényképen is látható (Eősze 1977: 285; Eősze 1982: 157). Kodály az elismerést rövid német nyelvű beszédben köszönte meg, ennek magyar fordításából néhány sort idézek: „Hiányos finn tudásom, sajnos, nem teszi lehetővé, hogy finnül válaszoljak Önnek, excellenciás uram. De hatvanöt év előtti egyetemi tanulmányaim néhány foszlánya még megmaradt bennem: Mieleni minun tekevi, | aivoni ajattelevi, | lähteäni laulamahan, | saa’ani sanelemahan... (Mostan kedvem kerekedik, | elmém azon töprenkedik, | hogy már dalra kéne kelni, | ideje volna énekelni). [Ez a Kalevala, az Előhang kezdete]. Nem csupán a nyelvtanulás emléke ez számomra, hanem mintegy mottója, jelszava egész életemnek. Mert életem során mindig azt tettem, amit e szavak mondanak ... Ami a művészetet illeti: amikor fiatalon, még mint diák először hallottam A tuonelai hatyút [Sibelius művét], azt gondoltam, hogy ilyesfélét kellene csinálnunk nekünk is. Ha tudnánk! A magam tudományáról, a népdalkutatásról pedig elmondhatom, hogy elhunyt barátunk, Ilmari Krohn volt legjobb ösztönzőnk és példaképünk. Tőle – és az összes finn tudóstól – tanultuk azt a szívósságot, az igazság felderítésének azt a kérlelhetetlen szigorát, melynek a finn tudomány minden téren ragyogó példáját adja...” (Kodály 1967/1989: 596). A kitüntetés alkalmából Kodályt a Magyar Rádió is meginterjúvolta. Rövid nyilatkozata „A finn példa” címmel jelent meg. Ennek nagyobb részét idézem:

„Ez a finn nemzet részéről mindenesetre nagy elismerés. Talán még várakozás is – mert én nem érzem, hogy eleget tettem volna a finn–magyar közeledésért. Eddig inkább passzívan viselkedtünk, úgy amint elmondtam német beszédemben: a finnek sokban példát adtak nekünk, s azt próbáltuk követni... A mi egész tudományunk a finnek növendéke. Nemcsak a nyelvtudomány, hanem a népzene-tudomány is. Teljesen az ő nyomdokaikon indultunk el, s hogyha másképp is mentünk tovább, azért az induló-pontot nekik köszönhetjük. Mert ők megelőztek ebben; ők már sokkal mielőttünk gyűjtöttek és rendeztek népdalokat ezrével. A mi munkánkban nagyon bátorított, hogy ezt lehet csinálni. Zenében pedig, amit ők megteremtettek, egy saját finn stílust, az is ösztönzött minket: nini, hát ha mások tudják, miért nem próbáljuk meg mi is” (Kodály 1967/1989: 596).

Ez nyilván Kodály egyik utolsó nyilatkozata. „Február 27-én kivizsgálásra befekszik a Kútvolgyi kórházba, s március 6-án egy szívvroham véget vet életének” (Eősze 1977: 285). Kodály máshol is többször hivatkozik a finnekre, a Kalevalára. Például az 1943-as Iskolai énekgyűjtemény Előszavának végén a tanulóknak vonatkozóan az eposzból idéz négy sort, s utal a 3. és a 17. énekre: „Miket nem dall minden gyermek, | Férfiak se mind ismernek, | Ez ínséges esztendőkbén | E veszendő végidőkben”... „De éppen ez a cél! Hadd »dallja őket minden gyermek«, hogy mire felnő, másképpen érezze magát magyarnak és embernek”. (A sorokat nem számoztam, mint ahogy Kodály és a magyar fordítások sem.) Az aktuális sorok kiválasztásán túl – ezek szerepelnek a *Bicinia Hungarica* 122., a negyedik füzet második, *Vejnemöjnän* című darabjában is – itt az szintén figyelemre méltó, miszerint Kodály észrevette,

tudta, hogy a Kalevalában a 3. ének 11–14. sora és a 17. ének 537–540. sora megegyezik (vö. Kodály 1954/1975: 200).

2. Ismeretes, hogy Illyés Gyulát 1934-ben meghívták a szovjet írók kongresszusára, s mivel a kongresszust, mint Moszkvában megtudta, két hónappal elhalasztották, viszonylag hosszabb időt töltött a Szovjetunióban. Moszkvai tartózkodásáról, vidéki útjairól Oroszország címmel útleírásban számolt be. Illyést a magyar nyelv kérdései, a rokon nyelvek és beszélők ügye – Kodályhoz hasonlóan – egész pályáján át foglalkoztatta. (Később – megint csak Kodályhoz hasonlóan – a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottságának tagja, majd elnöke is lett, a Magyar Nyelvőrnek pedig szerkesztőbizottsági tagja. Minderre l. pl. Illyés /2002) Kérésére Moszkvában meg is szervezték, hogy néhány ott lévő nyelvrokonnal (egy vogullal és egy zürjénnel) találkozzon, s a moszkvai mordvinok városszéli klubjába is eljutott. Az itteni érdekes, jó hangulatú látogatásáról *Rokonoknál* alcímmel megkapó módon számol be (l. Illyés 1934/1966: 51–61; s vö. még A. Molnár 2001: 423–5). Érdemes megemlíteni, hogy Illyés itt egy rövid, töredékes mesét, népi elbeszélést vagy talán inkább annak a tartalmát is lejegyezte.

„Népmese iránt érdeklődöm... Az egyik fiúnak végre eszébe jut valami, amit még otthon hallott a Volga mellett, Penzában. »A mordvin nép valaha hatalmas nép volt. Akkor még nem míveltek földet, a fejszét sem faragásra használták. Szabadon ide-oda vándoroltak, mert mindent meg akartak ismerni, és az okos ember csak azt hiszi el, amit a szemével lát. Egyszerre csak világgá kerekedtek, megverték az oroszokat, és Kijevet is bevették. De azon is tovább mentek, a víz partján megkerülték a földtányért, és úgy jutottak vissza oda, ahonnan elindultak. Azért oly okosak, elmések; azért okosabbak még az oroszoknál is.«” (Illyés 1934/1966: 58–9).

S fölhívnám még a figyelmet arra, hogy amikor a moszkvai megérkezéséről szól, Illyés megjegyzi, az írók székházába eljutva a miatta „meginduló körtelefonálásra megérkezett Fagyjev, Litkin, majd Tarászov-Rogyiónov” (uo. 30). Litkinről azonban nem derül ki, hogy ő a híres zürjén nyelvész lenne, aki költő is volt, Illyés ugyanis azt mondja róluk és más ott lévőkről, hogy az oroszok kívül egyikük sem beszél más nyelvet, s Litkint később nem említi. Ha Litkin mégis Vaszilij Iljics Litkin (írói álneve Ilja Vasz) lett volna, föltehetőleg politikai óvatosságból nem árulta el, hogy jól tud magyarul (1928-ban Budapesten tanult és doktorált), attól tarthatott, hogy Illyéssel való esetleges kapcsolatából később baja származhat. Egy ilyen föltevés nem éppen alaptalan. Litkint „1934-ben félreállítják, viszont már a háború éveiben rehabilitálják. Ezután költőként ritkábban szerepel” (Domokos 1975: 298). Bereczki (1994: 201), aki az 1972–1973-as tanévet ösztöndíjasként a moszkvai Nyelvtudományi Intézetben töltötte, a már nyugdíjas Litkinre is visszaemlékezik:

„A finnugor osztály előző vezetője, mint említettem, V. I. Litkin volt. Gyakran bejárt az osztályra, és otthon is többször megfordultam nála. ... Állami ösztöndíjjal járt külföldön [Budapest, az Eötvös Collégium után a következő évben Helsinkiben] később mégis sok kellemetlensége lett belőle. Szerette Petőfit, s elég sokat fordította zürjénre. Ebből is baja lett, különösen a következő két sorból: *Minden álmom egy fényes királyság / S koronája te vagy, angyalom.* A vers megjelenése után behívták a GPU-hoz, s a tiszt így förmedt rá: – Szóval maga visszakívánja a cárt? Sokáig volt száműzetésben, s csak az 50-es években engedték meg neki, hogy Moszkvába költözzék. A Nyelvtudományi Intézetbe évekig Rjazanyból járt be vonattal. Idős korában nagy tisztelet övezte, mint kiváló finnugor nyelvészt, de szűkebb hazájában íróként is becsülték”.

Illyés azt ugyancsak megemlíti, hogy Leningrádban nyelvrokonainkkal foglalkozó könyveket vásárolt.

„Másnap délelőtt és délután is a könyvkereskedéseket jártam. Itt adják ki az Unió különböző nemzetiségeinek tankönyveit. Ígéretemhez híven nyelvész barátaim és az Akadémia számára összevásároltam a rokonnyelvek tankönyveiből, népdal gyűjteményeiből, most készített ábécéiből együttvéve tizennégy kilónyi. Postára adtam. A hét csomagból egyetlenegy sem érkezett haza. Kettőt valamelyik határról visszaküldtek moszkvai címemre, a többi sorsáról annyit sem tudtam meg” (Illyés 1934/1966: 136).

1962-ben Naplójegyzeteiben, illetve egy ekkor, március 2-án tartott, „Bartók népdalgyűjtéséről” című rádióelőadásában Illyés hasonló dologról számol be.

„1934-ben kint voltam a Szovjetunióban. Érdeklődve a magyar népnek nyelvrokonai iránt, Leningrádban elmentem a Keleti Intézetbe, hogy kapjak osztják, votják, udmurt, máli – ezek mind a magyar népnek a rokonai – nyelvtanokat. És ott a kezembe adtak rengeteg népdalt, ezeknek a velünk rokon népeknek a népdalaiból. Ezeket itthon mind odaadtam Szabolcsi Bencének, aki akkor foglalkozott a magyar népdal eredetével. Körülbelül két hónapra rá valaki telefonon felhív, bemutatkozik: Bartók Béla. Körülbelül ezt mondja tréfásan: Kedves uram, én életemben még nem loptam, még kevésbé raboltam, de most elkövetek valami ilyesmit. Ezeket a népdalokat Szabolcsi nekem adta át, én meg magának ezeket nem vagyok hajlandó visszaadni” (Illyés 1962/1989: 40).

A két idézet Illyés különböző módú könyvbeszerzéseiről emlékezik meg. Vagy az történt, hogy úti jegyzeteiben Illyés nem említette a Keleti Intézetben (?) tett látogatását, vagy pedig később már részben pontatlanul emlékezett, adta elő a történeteket. A votjákok és udmurtok külön említése itt téves, ezek ugyanannak a népnek a külső, illetve belső megnevezései. A máli pedig nyilván a mári (mari) helyett áll, de ez a tévedés a sajtó alá rendező figyelmetlensége is lehet, mert útleírásában Illyés egy helyütt több finnugor népet is kettős névvel és helyesen nevez meg, például márik (korábban sokszor *á*-val írták, mondták a *mari* népnevet), illetve cseremiszek (Illyés 1934/1966: 52). Mint említettem (l. 2. lábjegyzet), Bartók már 1924-ben „A magyar népdal” című könyvének a függelékében közölt három, Yrjö Wichmann finn tudós által gyűjtött cseremisznépdalt, s a magyar és a cseremisznépzene rokonságának a kérdését ugyancsak fölvetette. S például az 1936-ban írt, „Miért és hogyan gyűjtsünk népzene” című tanulmányában erről konkrétan is megfogalmazta az álláspontját, ha kevésbé is foglalkozott ezzel a témával, mint Kodály. Bartók ez utóbbi munkájának a vonatkozó részletét, megállapítását tehát az Illyés Gyula hozta cseremisznépzeneanyag szintén segíthette, megerősíthette.

Illyés a zenében nem volt szakember, de nagyon is tudta és értékelte, mit jelent Bartók és Kodály az egyetemes zeneművészetnek, illetve a magyar népi-nemzeti műveltségnek. Ezt mutatja például híres, 1956-ban írt „Bartók” című verse, amelyben a két zeneszerzőt „példamutató nagy ikerpár”-nak nevezi, vagy a „Bevezetés egy Kodály-hangversenyhez” című vers, amelynek a kiadásában a cím alatt ezt olvassuk: „Az ünnepelt 80. születésnapján a kecskeméti színházban fölolvasta a szerző”. Ekkori találkozásukat fénykép is megörökíti, mint ahogy Illyés 1966-os amerikai útjakor a Bartók sírjánál tett látogatását is (Moldován 1982: 68, 113). Illyés többször megemlíti Bartókról és Kodályról. Kezdetben, mint írja, ő nem is zeneszerzői munkásságukért becsülte őket, „hanem azért, mert fölfedezték a népi műveltség értékeit... Később a mi népi irodalmi mozgalmunkban valóban Ady, Móricz mellett a két nagy csillag Bartók és Kodály volt, még azok számára is, akik nem értettek sokat a zenéhez” (Illyés 1962/1989: 40).

Illyést folyamatosan foglalkoztatták a kisebb népek, a kisebbségek problémái is, elsősorban a Trianon után a határon kívülre került magyarság helyzete, de a rokon népek iránt is mindig érdeklődött. (Például az Orsók ürügyén című versében a Kalevalára konkrétan is utal; vö. A. Molnár 1973: 165). Ezekkel a tényekkel függ össze Naplójegyzeteinek az a két bejegyzése is, amit az alábbiakban idézek (A bekezdéseket itt sem jelzem). „1974. november 23. ... Estefelé vacsorára a Vértes testvérekhez. Régóta szeretjük, nagyra becsüljük őket, sose adtuk még vissza a látogatásukat; ürügynek érthették volna, ami igazán nem az volt. De a kellemes helyzet is gyógyít; gyógyítólag hat. Vértes O. András kitűnő nyelvész, tanított a beszédhibások szakján Flóra iskolájában is. Húga, Guszti [Auguszt], francia szakos volt Ika [Illyés Mária] tanártársaként. Nyugdíjasok. Oly példásan jó családi életet éltek szüleikkel (apjuk szintén tanár volt, gyógypedagógus), hogy nem léptek házasságra: nem tudtak kilépni a családi melegből... Bereczki Gábor, a finnugor szakos van még itt az észti feleségével. Színvonalas társalgás, bármi kerül szóba. Értékes, megbízható adatok a nyelvrokonok életéről; András egy eredeti Károli-biblia. Észtország lakóinak száma egymillió. Az óvodától kezdve az egyetemi doktorátusig minden oktatás teljesen észti nyelven folyik. Finnországban csak hét százalék a svéd; nemcsak minden fölirat kétnyelvű, a vasúti és villamoskalauzoknak is kell annyira svédül tudniok, hogy utazási fölvilágosítást adhassanak. Bereczki Gábor csöndes mosollyal, de harsány derűt keltve: a finn parlamentben interpelláció volt, hogy a helsinki rendőrök svéd kiejtése rossz” (Illyés 1973–1974/1990: 367–8). – „1975. november 6. ... Este Ikáéknál a rokonszenves Vértes testvérek: Auguszt, Ika volt tanártársa, és András, a nyelvész, Flóra volt munkatársa. Velük Bereczki Gábor, a tudósként is ötletes »finnugrász« az észti feleségével. Adathalmazok, hogy a nagy lélekszámú népeknek még műveltebb emberei is milyen, mondhatni vadállatszerűen önzők a kisebb népekkel szemben.” Illyés ehhez kapcsolódva aztán a trianoni magyar–román határ megállapításának az igazságtalan voltát hozza fel példának (l. Illyés 1975–1976/1991: 266). Vértes O. András a Gyógypedagógiai Főiskolán Illyés Gyulánéval dolgozott együtt, Bereczki Gáborné (Mai Kiisk), Vértes O. Auguszt és Illyés Mária (Kodolányi Gyuláné) pedig mindhárman a Közgazdasági Egyetem Nyelvi Intézetében tanítottak. Vértes O. Auguszt egyébként 1938-ban írt egy ma is jól használható, „A finnugorság felfedezése a francia irodalomban” című dolgozatot.

Szakirodalom

- BARTÓK Béla 1936. Mikor és hogyan gyűjtünk népzene-t? A zenei folklór törvénykönyve. Budapest (Népszerű Zenefüzetek 5. szám). Ue. in: Bartók összegyűjtött írásai I. Közreadja Szóllósy András. Zeneműkiadó. Budapest, 1966. 581–96.
- BERECKZI GÁBOR 1967. Szélfüzetek cseremiszt gyűjtőfüzetemből. Ethnographia 78: 491–7. Ue. in: Domokos Péter: Uralisztikai olvasókönyv. Tankönyvkiadó. Budapest, 1977: 233–9.
- BERECKZI GÁBOR 1994. A Névától az Urálig. Berzsenyi Dániel Főiskola, Uralisztikai Tanszék. Szombathely.
- DOBOZI ESZTER 2007. Kodály Zoltán nyelvészeti munkái. Magyar Nyelvőr 131: 490–4.
- DOMOKOS PÉTER 1975. Medveének. A keleti finnugor népek irodalmának kistükre. Vál., szerk., bev., az ismertető szövegeket írta, a képanyagot összeáll. ~. Európa Könyvkiadó. Budapest.
- EŐSZE LÁSZLÓ 1977. Kodály Zoltán életének krónikája. Zeneműkiadó. Budapest.

- EŐSZE László 1982. Kodály Zoltán élete képekben és dokumentumokban. III. bőv. kiad. Zeneműkiadó. Budapest.
- ILLYÉS Gyula 1934/1966. Oroszország. In: Uő.: Szíves kalauz. Útjegyzetek. Külföld. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1966. 10–255.
- ILLYÉS Gyula 1962/1989. Bartók népdalgyjűjtéséről. In: Naplójegyzetek 1961–1972. Vál., szerk., sajtó alá rend. Illyés Gyuláné. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1989. 39–40.
- ILLYÉS Gyula 1973–1974/1990. Naplójegyzetek. 1973–1974. Vál., szerk., sajtó alá rend. Illyés Gyuláné és Illyés Mária. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1990.
- ILLYÉS Gyula 1975–1976/1991. Naplójegyzetek. 1975–1976. Vál., szerk., sajtó alá rend. Illyés Gyuláné és Illyés Mária. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1991.
- ILLYÉS Gyula /2002. A törzs szavai. Írások az anyanyelvről. Vál. Domokos Mátyás és Szathmári István. Az Utószó Szathmári István munkája. Nap Kiadó. Budapest, 2002.
- KODÁLY Zoltán 1941/2002. Bicinia Hungarica. Bevezetés a kétszólamú éneklésbe. Revideált kiadás. Negyedik füzet. Editio Musica Budapest, 2002.
- KODÁLY Zoltán 1943/1954. Az Iskolai énekgyjűtemény előszava. In: A zene mindenkié. Második kiadás. Zeneműkiadó Vállalat. Budapest, 1954. 192–200.
- KODÁLY Zoltán 1969. Utam a zenéhez. Öt beszélgetés Lutz Besch-sel. Zeneműkiadó. Budapest.
- KODÁLY Zoltán 1967/1989. A Finn Fehér Rózsa-érdemrend átvételekor. Beszéd. In: Visszatekin-tés. Hátrahagyott írások, beszédek, nyilatkozatok III. Közreadja Bónis Ferenc. Zeneműkiadó. Budapest. 596.
- KODÁLY Zoltán 1967/1989. A finn példa. Nyilatkozat. In: Visszatekin-tés. Hátrahagyott írások, beszédek, nyilatkozatok III. Közreadja Bónis Ferenc. Zeneműkiadó. Budapest. 597.
- LÁZÁR Katalin: A finnugor nyelvű népek zenéje (l. internet, Google-keresőprogram is); <http://mnyfi.elte.hu/finnugor/klima/ural12/Fgrsagismsegedanyagok/zeneifejezet/fgnrepzenertf.rtf> (megtekintve 2008 januárjában).
- MOLDOVÁN Domokos 1982. Illyés Gyula élete képekben. Illyés Gyula szövege, összeállította Illyés Gyuláné. A képeket összegyjűjtötte, vál. ~. Gondolat. Budapest.
- A. MOLNÁR Ferenc 1973. A finn irodalom fogadtatása Magyarországon. Filológiai Közölny 19: 152–65.
- A. MOLNÁR Ferenc 2001. Finnugor vonatkozású tudománytörténeti adalékok III. Folia Uralica Debreceniensia 8: 419–25.
- SZATHMÁRI István 2007. Kodály Zoltán és anyanyelvünk. Magyar Nyelv 103: 129-37.
- VARGYAS Lajos 1958: Kodály Zoltán, mint rokonnépeink kutatója. Nyelvtudományi Közlemények 60: 205–9.
- VIKÁR László 1975. A finnugor népek zenéje. In: Uráli népek. Nyelvrokonaink kultúrája és hagyományai. Szerk. Hajdú Péter. Corvina Kiadó. Budapest. 287–305.
- VIKÁR László 1993. A volga-kámai finnugorok és törökök dallamai. MTA Zenetudományi Intézet. Budapest.
- Zenei Lex.* = Szabolcsi Bence – Tóth Aladár: Zenei Lexikon I–III. kötet. Átdolgozott új kiadás. Főszerk. Bartha Dénes. Zeneműkiadó Vállalat. Budapest, 1965.